

MA'NAVIY YANGILANISHLAR KO'RSATKICHLARIDA INSON MEZONI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Bobojonov Shoxrux Ulug'bekovich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

E-mail: shokhrukhbobojonov046@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur tezisda ma'naviy yangilanishlar ko'rsatkichlarida inson mezonining o'rni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Inson taraqqiyoti konsepsiyasi, Inson taraqqiyoti indeksi va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari asosida ma'naviy yangilanishlar samaradorligini baholash mezonlari asoslanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida inson omilini yuksaltirish va ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilinib, "inson taraqqiy etmasa, jamiyat taraqqiy etmaydi" degan g'oyaning ma'naviy yangilanishlar strategiyasidagi mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inson taraqqiyoti, barqaror rivojlanish, inson kapitali, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, demokratik jamiyat

Ma'naviy yangilanishlar ko'rsatkichlarida inson mezoni masalasi ijtimoiy falsafaning muhim muammolaridan biridir. Insonning borliqdagi o'rni, uning shaxsiy fazilatlari, farovonligi hamda ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy kamoloti bilan bog'liq ko'rsatkichlar ijtimoiy falsafaning tadqiqot obyektlaridan biri sifatida yetakchilik qiladi. Inson taraqqiyotida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy, ma'rifiy va ruhiy kamolotdagi o'zgarishlarning uyg'unlashuvi jamiyat, davlat va xalq farovonligi yuksalishining asosi hisoblanadi. Shu sababli jahondagi rivojlangan demokratik davlatlar ma'naviy yangilanishlarning burilish davrlarida inson ko'rsatkichlariga katta e'tibor berib, jamiyatning madaniy salohiyati va ma'naviyatini yuksaltirish yo'lidan borgan.

Mustaqillik yillaridagi taraqqiyot yo'limizni sarhisob qiladigan bo'lsak, "islohot – islohot uchun emas, avvalo inson uchun" g'oyasida dialektik

uyg'unlikni ko'ramiz. Mamlakatimizdagi barcha islohotlar markazida inson va uning manfaatlari turadi, u barcha o'zgarishlarning mezon sifatida qaraladi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, erishilayotgan barcha yutuqlar "inson qadri ulug' bo'lgan diyor – Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lidagi dastlabki natijalardir" [1]. Davlatimiz rahbari, shuningdek, har bir masalani ma'rifat asosida chuqur o'ylab, xalqqa hurmat bilan, odamlar fikrini inobatga olib, faqat qonun va adolat mezoniga tayangan holda hal etish zarurligini, erkinlik, ochiqlik va oshkoralik sharoitida ishlashga o'rganish lozimligini ta'kidlaydi [2].

Jamiyat hayotining ma'naviy yangilanishlar jarayonida inson taraqqiyoti omilini hech qachon ikkinchi darajaga surib bo'lmaydi. Inson taraqqiyoti yuksak bo'lmagan joyda ma'naviy yangilanishlarga erishib bo'lmaydi, moddiy olam va undan foydalanish madaniyati ham yuqori darajaga ko'tarilmaydi. Inson mezonlari yuqori bo'lgan jamiyat kelajakni oldindan ko'ra olish, qiyinchiliklarni yengish, murakkab vaziyatlarda ham yuksak strategik maqsadlarni qo'yib, ularga ishonch bilan intilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, inson taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ko'rsatkichlarning yuqoriligi kishilarni jamiyatning odob-axloq me'yorlari asosida yashashga, insonparvarlik, ijtimoiy adolat va umuminsoniylik g'oyalari va prinsiplariga rioya etishga da'vat etadi.

Inson taraqqiyoti konsepsiyasi hindistonlik olim Amartya Sen va pokistonlik tadqiqotchi Mahbub ul-Haq tomonidan ishlab chiqilib, BMT Taraqqiyot dasturining 1990-yildagi birinchi "Inson taraqqiyoti to'g'risidagi hisobot"ida institutsional ifodasini topgan. Ular inson taraqqiyotida sog'liqni saqlash, ta'lim darajasi va iqtisodiy rivojlanishning ahamiyatini o'rganib, insonning kamolotga erishishi uchun zarur bo'lgan mezonlarni ilmiy muomalaga kiritgan [3]. Ushbu konsepsiyaning falsafiy mohiyati shundaki, jamiyat taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichi "moddiy ishlab chiqarish" emas, balki inson va uning salohiyati hisoblanadi.

Bugungi kunda inson taraqqiyoti masalalari BMT Taraqqiyot dasturi, YUNESKO, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, Jahon iqtisodiy forumi kabi xalqaro tashkilotlar tadqiqotlarida markaziy o'rin egallaydi. BMT Bosh Assambleyasining 2015-yil 25-sentabrda qabul qilingan “Barqaror rivojlanish sohasidagi 2030-yilgacha bo‘lgan kun tartibi” 17 ta Barqaror rivojlanish maqsadi va 169 ta vazifani o‘z ichiga oladi [4]. O‘zbekiston ham ushbu global jarayondan chetda emas: Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktyabrdagi 841-sonli qarori bilan 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar tasdiqlangan [5]. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham inson qadrini ulug‘lash va farovonligini oshirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [6].

“Inson taraqqiyoti” mezoni insonning salomatligi va uzoq umr ko‘rishi, moddiy farovonligi, ta’lim sifati, ma’naviy qoniqish hissi, xavfsizligi va madaniy hordiq tushunchalarini qamrab oladi. Uning asosiy indikatori – Inson taraqqiyoti indeksi (Human Development Index – HDI) inson omilini uch yo‘nalishda baholaydi: birinchidan, inson salomatligi va umr davomiyligi; ikkinchidan, ta’lim sifati va darajasi (ta’lim olish davomiyligi); uchinchidan, munosib va farovon hayot kechirish darajasi (aholi jon boshiga yalpi milliy daromad).

BMT Taraqqiyot dasturining “Human Development Report 2021/2022” hisobotida O‘zbekiston 191 ta davlat orasida 101-o‘rinni egallagan. Bunda indeks qiymati 0,727, kutilayotgan umr davomiyligi 70,9 yil, kutilayotgan ta’lim yillari 12,5, o‘rtacha ta’lim yillari 11,9, aholi jon boshiga yalpi milliy daromad esa 7 917 AQSh dollarini (2017-yil xarid qobiliyati pariteti bo‘yicha) tashkil etgan [7]. Aholi jon boshiga daromad bo‘yicha o‘rni bilan Inson taraqqiyoti indeksidagi o‘rni o‘rtasidagi ijobiy farqning 18 pog‘onani tashkil etishi mamlakatimiz nisbatan cheklangan daromadni ta’lim va sog‘liqni saqlash yutuqlariga samarali aylantirayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, 2030-yilgacha ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi loyihasida

mazkur reytingda 40-o'ringa ko'tarilish maqsadi belgilangan [8]. Bunga erishish uchun o'rtacha umr davomiyligini kamida 4,1 yilga (70,9 yoshdan 75 yoshgacha) uzaytirish hamda aholi jon boshiga yalpi milliy daromadni bir necha barobar oshirish talab etiladi [9].

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan muhim jihat shundaki, Inson taraqqiyoti indeksi asosida faqat oddiy iqtisodiy mezonlar emas, avvalo inson omili turadi. Biroq indeks inson taraqqiyotining barcha qirralarini qamrab ololmaydi: uning ma'naviy jihatlari – qadriyat yo'nalishlari, ijtimoiy faollik, huquqiy va siyosiy madaniyat, ishonch va daxldorlik hissi alohida o'lchovlarni talab qiladi. Shu bois ma'naviy yangilanishlar samaradorligini baholashda miqdoriy ko'rsatkichlar sifat ko'rsatkichlari bilan to'ldirilishi lozim. Miqdor va sifat kategoriyalarining dialektikasi ham aynan shuni taqozo etadi: inson taraqqiyotidagi miqdoriy o'zgarishlar (umr davomiyligi, ta'lim yillari, daromad) ma'lum bosqichda yangi sifat holatiga – ma'naviy yetuklikka o'tishi kerak.

Ma'naviy yangilanishlarning institutsional asoslarini mustahkamlash borasida qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3160-sonli qarori bilan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi tashkil etilib, yoshlarda kitobxonlik madaniyatini o'stirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va internetdan foydalanish etiketini shakllantirish uning asosiy vazifalaridan biri etib belgilandi [10]. 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-sonli [11] va 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-sonli [12] qarorlar esa ma'naviy-ma'rifiy ishlar ko'lami va ta'sirini kuchaytirish, ma'naviy tahdidlarga qarshi kurash va yoshlarning mafkuraviy immunitetini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-sonli qarori bilan tasdiqlangan Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi to'rt bosqichni o'z ichiga olib, yoshlarda Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich

shakllantirishni nazarda tutadi [13]. Yoshlarga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida Prezidentning 2020-yil 30-iyundagi PF-6017-sonli Farmoni qabul qilinib, Yoshlar ishlari agentligi tashkil etildi [14]. Inson salomatligi va ekologik xavfsizlik ham inson mezonining ajralmas qismi bo'lib, Prezidentning 2019-yil 30-oktyabrdagi PF-5863-sonli Farmoni bilan 2030-yilgacha bo'lgan davrda Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi tasdiqlangan [15].

Mazkur hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ma'naviy yangilanishlar strategiyasida inson mezoni uch darajada namoyon bo'ladi: birinchidan, hayot sifati darajasida – sog'liq, ta'lim, daromad va ekologik xavfsizlik; ikkinchidan, ma'naviy salohiyat darajasida – qadriyatlar, dunyoqarash, huquqiy va siyosiy madaniyat, mafkuraviy immunitet; uchinchidan, ijtimoiy faollik darajasida – fuqarolarning islohotlarga daxldorligi, jamoatchilik nazorati va davlat boshqaruvidagi ishtiroki. Ushbu darajalar o'zaro dialektik bog'liq bo'lib, birining rivoji ikkinchisining zaruriy sharti hisoblanadi. Shu ma'noda, inson taraqqiyoti davlat va jamiyat ma'naviy yangilanish jarayonlari bilan uzviy aloqador hodisa bo'lib, shaxsning ma'naviy kamoloti jamiyatdagi ko'p qirrali munosabatlar, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy shart-sharoitlar va istiqbolli rejalar asosida shakllanadi [9].

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizning eng ulkan boyligi inson omilidir. Ma'naviy yangilanishlar ko'rsatkichlarida inson mezoni hal qiluvchi o'rin tutadi: jamiyat taraqqiyotida moddiy ishlab chiqarish emas, balki inson va uning salohiyati asosiy belgilovchi mezon hisoblanadi. Inson taraqqiyoti indeksi va Barqaror rivojlanish maqsadlari ma'naviy yangilanishlarni empirik baholash imkonini beradi, biroq ular inson ma'naviyatining sifat ko'rsatkichlari bilan to'ldirilishi lozim. Mamlakatimizda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar hayot sifati, ma'naviy salohiyat va ijtimoiy faollikni yuksaltirishga qaratilgan bo'lib, ularning izchil ijrosi Inson taraqqiyoti indeksida ko'zlangan marralarga erishishning muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayon zahirida "inson taraqqiy

etmasa, jamiyat taraqqiy etmaydi” degan muhim g‘oya yotadi va u ma’naviy yangilanishlar strategiyasining belgilovchi mezonini va ko‘rsatkichidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2022-yil 21-dekabr, №272 (8334).
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. –T.: “O‘zbekiston”, 2020. –B.354.
3. Haq M. ul. Reflections on Human Development. Second edition. – Oxford: Oxford University Press, 1999. –324 p.
4. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development // Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1).
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktyabrdagi “2030-yilgacha bo‘lgan davrda Barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 841-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/4013356>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni // <https://lex.uz/docs/-5841063>
7. Human Development Report 2021/2022. Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. –New York: UNDP, 2022. –P.273.
8. O‘zbekiston Respublikasini 2030-yilgacha ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi (loyiha) // <https://regulation.gov.uz/uz/document/9413>
9. Turdiyev B.S. O‘zbekistonda demokratik jamiyat rivojlanishida ma’naviy yangilanishlar strategiyasi: monografiya. –Buxoro: Durdona, 2023. – 138 b.

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-3160-sonli qarori // "Xalq so'zi" gazetasi, 2017-yil 29-iyul, №149 (6843).

11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/4320700>

12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/5344692>

13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/4676839>

14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyundagi "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6017-sonli Farmoni // <https://lex.uz/docs/4880189>

15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktyabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-sonli Farmoni // <https://lex.uz/ru/docs/4574008>